

A SZÍNHÁZAK OSZTÁLYOZÁSA

Magyarország 2012.

Az osztályozás kedvelt foglalatossága minden tudománynak, így a színháztudománynak is. Színházgazdasági kurzusok első előadásaként gyakran szerepel a színházak tipizálása, ám nem került még nyilvánosságra olyan munka, mely sikeresen elvégezte volna ezt az alapozó feladatot. Jelen tanulmányunkban ezt a hiányt igyekszünk pótolni.¹

Az osztályozási típusok sorrendjének meghatározásakor értékítéletek helyett egyszerűen praktikus okokat alkalmaztunk, vagyis a könnyebben leírható tipizálással kezdtünk és haladtunk a nehezebben leírható típusok felé.

Tanulmányunkban nem törekedtünk a teljes magyarországi színháztérkép tökéletes megrajzolására - konkrét színházat csupán példának hozunk fel.

1. Tulajdonos szerint

E szerint megkülönböztetünk **közösségi** (hosszabban: a közösség által fenntartott színházak) **színházakat** (röviden közszínházakat) és **magánszínházakat**. Magyarországon ma természetesen - számuk szerint - többségben vannak a magánszínházak. A hivatalos színházi statisztika 2010-ben 84 magánszínház adatait gyűjtötte össze. Nézőszámuk 242.342², amely az összes (statisztikai) nézőszám 5,4%-a. A legnagyobb és legrégebb magánszínház Magyarországon a Karinthy Színház, amely 31 éve működik folyamatosan.³ Jelentős magánszínház még: Pintér Béla és társulata, Krétakör, RS9 Színház, Bozsik Yvette és társulata, Forte Dance, Tünet Együttes, Stúdió K, Frenák Pál és Társulata, Szputnyik Hajózási Társaság, Maladype Színház, Artus Stúdió, Közép Európa Táncszínház, Fesztivál Balett, Szegedi Kortárs Balett.

A közösségi színházakat tovább csoportosíthatjuk **állami és önkormányzati** színházakra. Állami színház e tanulmány írása idején a Nemzeti Színház, az Állami Operaház, a Nemzeti Táncszínház, és a Pesti Magyar Színház (leánykori nevén Nemzeti Színház). Szomorú hír, de éppen e tanulmány írása közben pecsételődött meg, két - egyébként nem ebbe a körbe tartozó állami színház sorsa: fenntartói döntés következtében a Budapesti Kamaraszínház végelszámolása folyamatban van, és a Játékszín megszűnését is bejelentette igazgatója.

Az önkormányzati színházak között beszélhetünk **országos, városi, kerületi** önkormányzat⁴ tulajdonában (fenntartásában) lévő színházokról. Országos kisebbségi önkormányzat tulajdonában van például a Szekszárdi Német Színház, városi önkormányzat tulajdonában van a vidéki színházak és a főváros színházainak nagy része, mint például a Kaposvári Csíky Gergely Színház, a Debreceni Csokonai Színház vagy a József Attila Színház. Kerületi önkormányzat tulajdonában három színház is van: a Bárka Színház a VIII., a Komédiium Színház az V., és a Pinceszínház a IX. kerületben.

2. Gazdálkodási-működési forma

E szerint **forprofit és nonprofit** színházakról beszélhetünk. A közösségi színházak mindegyike non-profit, sőt a magánszínházak zöme is az.⁵ A non-profit formák közül leggyakoribb a költségvetési intézményi színház és a non-profit kft-ék, a forprofitok közül a kft. és a betéti társasági forma a leggyakoribb.

A nonprofit közszínházak **többsége költségvetési intézmény**. Vidéken ez alól csak négy kivétel van: a Szombathelyi Weöres Sándor Színház, a Kaposvári Csíky Gergely Színház, A Soproni Petőfi Színház és a Miskolci Nemzeti Színház nonprofit kft. formában működik. Budapesten 2011 nyara óta az önkormányzati tulajdonban lévő közszínházak többsége már nonprofit kft. formában dolgozik.

Míg a közszínházak között az intézményi és a nonprofit kft. az uralkodó forma, addig az **alapítvány és az egyesület** - viszonylagos egyszerűségük miatt - főleg a magánszínházak között terjedt el. Alapítványként működik a Krétakör, egyesületként például az RS9 Színház.

Egyetlen közszínházunk működik zártkörű részvénytársaság formában, mégpedig a Nemzeti Színház, amelynek oka, ha hinni lehet a pletykáknak az, hogy Schwajda György a színház építője, majd első igazgatója az ily módon visszaigényelhető általános forgalmi adóból hozta létre a Nemzet Színésze cím éves fedezetét. 2011. január 1-től a színház non-profit zrt. formában működik.

3. Játzási mód szerint

Ensuit módon játszik az a színház, amelyik egy előadást folyamatosan játszik az érdeklődés megszűnéséig. Magyarországon a nagy zenés színházak játszanak nyaranta ensuit módon.

Repertoár színház egyszerre több darabot is műsoron tart, ezeket felváltva játssza a színház igazgatójának értékítélete, döntése alapján. A magyar közszínházak többsége ebben a játzási módban játszik. 2011 decemberében a fővárosi közszínházak havi átlagos repertoárja 9 előadás volt. Ez azt jelenti, hogy a színházak egy produkciót legfeljebb háromszor játszanak átlagosan havonta.

Magyarországon egyre inkább terjed a blokk-, bokor- vagy fél ensuit-játzás,⁶ amely lényegében az ensuit és a repertoár keveréke: néhány produkciót játszunk a repertoárnál nagyobb előadásszámban. Bokorjátzás például az, ha 3-4 darabot játszunk produkciónként folyamatosan 6-7 előadásban.

4. Az animáció szerint

Alapvetően kétféle színházról beszélhetünk: az egyikben a színész **saját testével játszik**, a másikkban a színész nem látszik, és **testet kölcsönöz** valahonnan. Közszínházaink többségében a színész saját testével játszik, ám van 12 közszínház, amelyben a színész bábokat mozgat. Jobb kifejezés híján az elsőt **élőszínháznak**, a másikat **bábszínháznak** nevezzük.⁷

Ugyanakkor egyre gyakrabban fordul elő a két forma művészileg termékeny ötvözése is, gondoljunk a Kolibri Színház vagy a Térszínház több előadására.

5. Műfaj szerint

Az egyik leggyakrabban alkalmazott osztályozási módszer. E szerint ma Magyarországon létezik vagy létezett: operaház, operett színház, zenés színház, pantomim színház, fizikai színház, mozgás színház, balett, rock színház⁸, kabaré, prózai színház. A műfaj szerinti osztályozás egyik legelterjedtebb formája a több műfajú színház, amelyben a színház egy évadban több műfajú előadást játszik: vígjátékot, tragédiát, operettet, musicalt, színművet. Ezt a típusú színházat a színházigazgatók, illetve az erre a posztra pályázók egyre gyakrabban - az eredeti francia tartalmától jelentősen eltérően - népszínháznak nevezik⁹.

6. Épület és társulat szerint

A tipizálás során – amely alapvetően Szabó István osztályozásán alapul¹⁰ - a színház fogalom kettős jelentését használjuk ki annyiban, hogy a színház jelent épületet és jelent társulatot is. Ezek szerint a következő színház típusokat különböztetjük meg:

- társulatos színház: ma még a közösségi színházak többsége ebbe a kategóriájába tartozik, amennyiben egy társulathoz egy színház tartozik;
- befogadószínház: a színházépülethez nem tartozik társulat – egyre több ilyen színházzal találkozunk, a rendszerváltás után a Thália lett az első befogadószínház;
- több színházhoz egy társulat tartozik – a szocializmusban több ilyen kísérlet történt (lásd Eger és Miskolc esetét) - nincs még ilyen színházforma, ám egyre nagyobb az esély rá;¹¹
- egy színház több társulattal: a Győri Nemzeti Színház és a Győri Balett önálló intézményként dolgoznak egy színházban több évtizede, de az alternatívok több befogadó színháza is ebbe a kategóriába tartozhat – néhány évig félhivatalosan az Operett Színház is így működött, amikor befogadta a Rock Színház társulatát;
- társulat színházépület nélkül: a leggyakoribb színházforma a magánszínházak kategóriájában; egyik professzionális formája a staggione színház, amely addig állomásozik egy játszóhelyen, amíg érdeklődés van előadásai iránt. Nálunk a staggione színháznál jellemzőbb a csak próbahelyszínnel rendelkező, nem egy produkcióra összeálló, de több évig, akár évtizedig együtt dolgozó állandó társulat, amelyik azután előadásait különböző helyszíneken tartja.

7. A színházi előadás helyszíne szerint

Az egyik leggyakrabban alkalmazott osztályozási módszer. Az osztályozás több szinten is használható:

Első szinten kőszínházakról és szabadtéri helyszínekről beszélhetünk. A kőszínházakban a következő helyszíneken tartanak előadásokat színházaink: nagyterem (nagy színház), kamaraszínház, kamaraterem, stúdiószínház, Zsebszínház,¹² Padlás-színház,¹³ Kamra, Sufni,¹⁴ Festőterem,¹⁵ próbaterem, Pajta,¹⁶ Királyi lépcsőház,¹⁷ Játékszín.¹⁸ A kistermeknek általában

nevet is adnak a színházak – többnyire a színház vagy a város múltjából választanak nagynevű színészt, rendezőt, vagy író.

Az épületen kívüli (out door) előadásokat játszhatják szabadtéri színházban (ennek egy speciális este a viziszínpad), utcán, téren és barlangban,¹⁹ buszban,²⁰ parkolóban.²¹

8. Nemzetiségi színházak (nyelv szerinti osztályozás)

Egy adott kisebbség kultúrájának megőrzésére és fejlesztésére hivatott intézmények. Közülük a legnagyobb a Szekszárdi Német Színház, amely rendszeresen és társulattal működő kőszínház. Többnyire a nemzetiség saját nyelvén játszanak. Működik Pécssett Horvát Színház, a Vertigo Szlovák Színház, a Szarvasi Szlovák Színház (Cervinus Teátrum) és a Szerb Színház (tulajdonosa a Lórévi Önkormányzat) székhelye Budapest, de ellátogathatunk az Orosz színházi stúdió előadásaira is.

A 2010-es hivatalos színházi statisztika szerint két roma színház is van Magyarországon.

9. A színház jogi státusa szerint

A 2011-ben módosított előadó-művészeti törvény szerint vannak nemzeti előadó-művészeti szervezetek, kiemelt előadó-művészeti szervezetek színházak és olyan előadóművészeti szervezetek, amelyek nem tartoznak az első két kategória egyikébe sem. Nem ismeretes még a törvény végrehajtási utasítása, így csak sejtethetjük, hogy a támogatási rendszerben lesznek a legnagyobb különbségek az egyes kategóriák között.

10. Csoportosítás tagozatszám alapján

A közösségi kőszínházak esetében beszélhetünk három-, kettő és egytagozatos színházról. A háromtagozatosban prózai, opera és balett- vagy tánctagozat működik (például Pécssett és Miskolcon), a kéttagozatosban próza és opera (például Győrött), vagy próza és tánc (például Egerben), az egytagozatos színházak prózai tagozatúak, ám természetesen játszanak zenés darabokat is.

11. Osztályozás a megcélzott nézői réteg szerint

A szocializmus alatt szovjet mintára jöttek létre Magyarországon gyermek- és ifjúsági színházak, amelyek néhány év működés után átalakultak. A kőszínházak közül legjelentősebb a nemzetközi hírével is működő Kolibri Gyermek és Ifjúsági Színház. Ma a függetlenek között egyre több gyermekszínházzal találkozunk – a magánszínházak gyorsan rájöttek, hogy a közösségi kőszínházak kielégítetlenül hagyják ezt a komoly piacot.²² Egyre több színház használja a családi színház megnevezést, amellyel kinyilvánítják, hogy náluk minden életkorú néző talál megnézésre érdemes előadást.

12. Az állami (önkormányzati) támogatástól való függés szerint

A legkevésbé az állami színházak és a vidéki önkormányzati színházak függetlenek, hisz kiadásaik nagyobb részét állami támogatásból fedezik. Nagyobb anyagi függetlenséggel bírnak náluk a fővárosi önkormányzati színházak, amelyek az államtól kapnak ugyan támogatást, de az önkormányzattól egyre kevesebbet. A független színházak egy része kap ugyan állami vagy önkormányzati szubvenciót, ám ahhoz túl keveset, hogy függetlenségüket megkérdőjelezze.

13. Speciális színház típusok

Ma még úgy látom, nem érdemes önálló osztályozási szempontokat keresni a következő már ma is létező színházi típusoknak, ám felsorolásuk elengedhetetlen:

Lovas Színház, látványszínház (több is működik, legkomolyabb a RAM), trendi színház,²³ Hírlapszínház.²⁴

A különleges osztályozások közé sorolom - a véleményem szerint alapvetően használhatatlan - a művész-színház, szórakoztató színház megkülönböztetést ugyanúgy, mint a hagyományos és alternatív (avantgarde) osztályozást is.

Budapest-Sukoró 2012. július

Dr. Venczel Sándor
színigazdász
+36-209-539-352
sukoro@gmail.com

Jegyzetek:

¹ Külön köszönet Szabó István színházi embernek (az OSZMI igazgatóhelyettesének), aki átolvasva e tanulmányt tapasztalataival, szakudásával nagyban segített a pontos kép megrajzolásában.

² Lásd a NEFMI és az EMMI hivatalos kulturális statisztikáját.

³ A Karinthy Színház kitűnő működéséről és gazdálkodásáról külön tanulmány jelenik meg 2013. első felében.

⁴ 2012-ig még több vidéki színház megyei önkormányzati tulajdonban volt, például Békéscsaba és Eger.

⁵ Nem véletlenül, mivel az Előadóművészeti Irodán való regisztrációnak feltétele a non-profit forma.

⁶ Többen logikai hibának tartják az elnevezést, de a szakmában így is használatos.

⁷ A 12 közösségi bábszínházon kívül több jelentős magán bábszínház is működik.

⁸ Magyarországon 1980-1991 között működött. Alapítói: Várkonyi Mátyás és Miklós Tibor

⁹ A Budapesti Operett Színház igazgatója 2011. szeptember 11-én „zenés népszínház”-nak nevezte színházát.

¹⁰ Szabó István: A színházi struktúra helyzete, a jövőre vonatkozó elképzelések című munkáját a Színházi jelenlét – színházi jövőképek című kötetben – OSZMI - NKA Budapest 2005.

¹¹ Lásd Schilling Árpád és Gáspár Máté ide vágó dolgozatait.

¹² A Fővárosi Operett Színházban még Vámos László hozta létre a múlt század 70-es éveiben.

¹³ Létezett Győrben, és létezik ma is a Színház- és Filmművészeti Egyetemen.

¹⁴ A budapesti Katona József Színház két játszóhelye.

¹⁵ Például a Soproni Petőfi Színházban.

¹⁶ Lásd a Művészetek Völgyét, ahol a közsínházon kívül szinte minden színházfajta előfordul, de a Művészetek Völgyén kívül is több tucat pajtászínház van már Magyarországon.

¹⁷ Az Operaházban tartottak gyermekeknek szóló operaelőadásokat a Királyi lépcsőházban.

¹⁸ Veszprémben a Petőfi Színház kamaraszínházaként működik a Latinovits-Bujtor Játékszín.

¹⁹ Lásd Fertődön a Barlangszínházat.

²⁰ A 2011-es Ördögkatlan fesztiválon működött utoljára Busz-Színház többek között Mucsi, Scherer közreműködésével.

²¹ A 2010-es hivatalos statisztika szerint az Új Színház parkolójában is játszott.

²² Közülük a leghosszabb nevű Magyar Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Színház a Turay Ida Színház mellett működő magánszínház.

²³ Lásd a Színház című folyóirat 2011. júliusi számában Zappe László Új Színházról írt tanulmányát.

²⁴ Utoljára Máté Gábor rendezett ilyent 2009-ben az Egri Gárdonyi Géza Színházban.